

FILOLÓGIA

SZENCI MOLNÁR ALBERT *NAPLÓJÁNAK* BIBLIÁS IDÉZETEIRŐL

A régi magyar irodalom jelesei közül keveseknek adatott meg az a 20. századi reneszánsz, ami Szenci Molnár Albertnek.

Születésének négyszázadik évfordulóján életművének jelentős része újra napvilágot látott. Tudós kritikai kiadás jelentette meg a máig legbecsesebbet, a „lépesméz-ízű zsolnárt”, a *Psalterium Ungaricumot*, vele egy kötetbe gyűjtötték össze irodalomtörténeti jelentőségű ajánlásait, könyvelőszavait, külön kötetet kapott a sztoicizmusba hajló „Discursus de summo bono”.

Legutóbb a Magvető Kiadó vállalta a szép feladatot, a „budoso” literátor életművének keresztmetszetét adta az olvasók kezébe a bibliofil igényességű kötet: *Szenci Molnár Albert válogatott művei*, Budapest, 1976. A mind kevesebbek számára hozzáférhető latin nyelvű műveket, dedikációkat, leveleket magyar fordításban tette közzé a kiadó Vásárhelyi Judit és Tolnai Gábor gondozásában, – s egyik legrangosabb tipográfiánk: a Kner élesztette újjá a Szenci-kiadványok egykori hangulatát, a facsimilékkel, metszetekkel kicsit visszalopva az évszázados ódonság ízeit.

Külön érdeme e kötetnek, hogy megszólaltatta magyarul a zömmel latinul írott *Mindennapi dolgoknak följegyző könyvecskéjét*, a *Naplót*. Legutóbb éppen Kovács Sándor Iván hüvelykezte, hogy mi mindent is rejt e *Napló*.¹ Ezek szerint mi is a *Napló*? Peregrinációs album, „Jakozások és utazások” inventárium, szellemi orientálódásának, emberi kapcsolatainak töredezettségében, rendszertelenségében is izgalmas lenyomata, emellett ott van a „hétköznapi festő kisrealizmus”² anekdotikus betétekkel, mint itáliai kalandja a darazsakkal, vagy a megvadult ló históriája.

¹ Kovács Sándor Iván: *A Psalterium Ungaricum világképe és a XXIX. zsolnárt*, Irodalomtörténet, 1975|539–551. és uő: *Pannóniából Európába*, Gondolat, 1975; *Szenci Molnár Albert utazási emlékei*, 80–111.

² Uo: 107.

Azonban a *Napló* valóban legbecesebb „mélyrétege” másutt rejtőzik: ott, ahol tetten érhetjük egy biografikus bejegyzés s a születendő, vagy megszületett mű mágikus kapcsolatát, ahol érezzük az élmény hevítő, vagy fagyasztó erejét az opuszra.³

Kevés ilyen hely van, egyet sikerült találnia Kovács Sándor Ivánnak: *megleste a XXIX. zsoltár geneziséét*⁴. A legintimebb élmény ebben az esetben később műalkotást lobbant.

Másutt még nem sikerült hasonló összetartozást fölfedni, de e személyiségképnek hasonló – ha nem is művet közvetlenül fölszíkraztató – mozzanatai, becses részét alkotják a *Naplónak*. S ezek leggyakrabban bibliai, vagy zsoltáridézset formájában jelentkeznek.⁵ Szenci Molnár Albert zsoltáros, bibliás ember volt megannyi kortársához hasonlóan, de hisz mi más is lehetett volna a *Psalterium Ungaricum* fordítója, s a magyar biblia kétszeri megjobbítója?

„Molnár Albert lapszéli jegyzetei a legtisztább önvallomások. Csak jeleznek, az igaz, de jelzésük hű, mert nem a „*nominis perpetuandi desiderium*” vezeti a betűvezető kezét, mint naplójában, hanem csak pillanatnyi és nem fékezhető olvasmány-impulzusok.” – írja Kerecsényi Dezső⁶

1617-től megszakadnak a *Napló* rendszeres följegyzései, valamilyen okból, feladatát részben átveszi zürichi bibliája, s ennek margóján tűnnek föl biografikus reflexiók, melyek gyakorta *vallomásértékűek*. Hódmezővásárhelyen őrzött zürichi kiadású bibliájának margójára még aznap, kisleánya halála után sóhajtja oda 1623-ban: „Egebam mortua filiola, 1623. 7bri. 1.”, – szótárának szavaival fordítva: „Megholt leányocskám után vágyakoztam.”⁷ Ugyanitt találunk számos példát arra is, hogy egy megjelölt, aláhúzott, vagy notabenezett bibliai szövegrész-

³ „A naplónak, utinaplónak azonban a megörökített eseményekkel való egyidejűség a legfontosabb jellemzője . . . Nehezebb feladat az élményszerűség, az átélés esztétikai minőségé alakulásának bizonyítása.” – írja Kovács Sándor Iván. Kandidátusi értekezés, I. 187. (Kéziratban)

⁴ Kovács S. I.: *A Psalterium . . . i. m.*

⁵ Vö.: Szenci Molnár Albert válogatott művei, Magvető, 1976. *Napló*: 477, 490, 491, 492, 493, 496, 507, 508, 548.

⁶ Kerecsényi Dezső: *Szenci Molnár Albert lapszéli jegyzetei*, Prot. Szemle, 1930. 393–397.

⁷ Vö.: sajtó alatt lévő tanulmányunk: *Szenci Molnár Albert Biblia Tigrina-ja a Szenci Molnár Albert és a kései reneszánsz* c. kötetben. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, IV. Szeged.)

let marginális glosszával hasonló személyesség hordozója, kifejezője, Molnár Albert érzelmeit, gondolatait a biblia szövegére adaptálja. Így ezek is hasonlóak a *Napló* biblia-, vagy zsoltáridézeteihez, azzal a lényeges különbséggel, hogy „följegyző könyvecskéjében” az idézetek konkrét élethelyzetről vallanak, s azokat a biografikus eseményekhez, szerencsésebb esetben művekhez kapcsolhatjuk.⁸

Kovács Sándor Ivánt idézzük: „Ez a személyiségkép persze még nem az önéletírók analizésének módszerével világosodik meg előttünk. Szenci Molnár csak állapotrajzot ad, azt is rendszerint zsoltáros áttételeken keresztül. Érdeemes lenne egyszer értelmezni a napló valamennyi bibliai és zsoltárutalását: milyen biográfiai pillanatok és élethelyzetek érzelmi kifejeződései?”⁹

*Napló*jában gyakorta citál bibliai idézeteket, ezek kisebb része az éppen akkor tanult bibliai penzumot jelöli meg,¹⁰ a többség azonban életének válságos, riadalmas, vagy éppen megkönnyebbülő pillanataiban enged bepillantani, mindenképpen *vallomáértékűek*, bennük panasz eseng, fájdalom sóhajt, vagy remény készülődik.

A Magvető kötetében a *Naplót* Szabó András fordításában olvashatjuk. Gondos munka, filológiai alaposággal készült. A *Napló* jobbára latin nyelvű, néhol azonban magyarra vált. Természetesen a mai magyar nyelvhasználat normáinak figyelembe vételével végezte munkáját a fordító, azonban igyekezett olyan nyelvi alakokat is használni, melyek veretesebbé, ódonabb hangulatúvá avatják a szöveget. Talán többször, bátrabban folyamodhatott volna Molnár *Dictionarium*-ához egy-egy archaikusabb fordulatért, atmoszférateremtő szentenciáért, vagy kifejezésért. A helységneveket régies alakban használja (Heidelberg, Witeberga, Amberga, Ratisbona, Oppenheimium, Geneva), s olykor biblikus nyelvi fordulatok ízesítik a modern fordítást. Ennek egészében örvendhetünk, azonban *hiányérzetünk támad*, ha a *Napló bibliaidézeteit* vesszük alaposan szemügyre.

Molnár Albert a bibliai és zsoltáridézeteket *Napló*jában legtöbbször latinul, olykor németül jegyzi föl. Általában úgy citál, hogy megadja az illető bibliai hely megjelölését fejezet- és mondatszámozással, többször csak fejezetszámozással. Csakhogy *legtöbbször nem szövegszerű pontos-sággal idézi a textust, hanem tartalmilag!* Úgy tűnik, hogy emlékezetben a sokszor olvasott-hallott magyar szöveg bukkan föl nagyjából, s *ezt fordítja vissza latinra.* Az érzelmileg fölfokozott pillanatok vonza-

⁸ Uo.: passim

⁹ Kovács S. I.: *Pannóniából* . . . : 107.

¹⁰ Vö.: *Sz. M. A. vál. művei*: 476, 477, 478, 489, 490, 491, 492, 493, 494.

nak magukhoz egy-egy bibliai passzust emlékezetből, mintegy az *önkifejezés lehetőségeként*, s ez a minden bizonnyal magyarul fölbukkanó-részlet *idomul latinra fordítva a Naplóban használt nyelvhez*. Hasonló jelenséggel Biblia Tigrina-ja glosszáinál, margójegyzeteinél is találkozhatunk, a benne magyarul felidéződő bibliai citátumot fordítja vissza latinra, s vetíti könyve margójára. A gönci „istenes vén embernek”, Károlyi Gáspár fordításának a szavai visszhangoznak benne, s *magyarul gondolkodik, érez*.¹¹

Így különösképpen sajnálatosnak tartjuk azt, hogy a Magvető kötetében fordítói, vagy szerkesztői meggondolásból valamennyi Molnár Naplójába beépülő bibliai idézet a *legújabb bibliakiadásból kerül elő*. Emiatt aztán bántó diszsonancia van Szenci *tartalmi* idézetei, vagy tudatosan, esetleg önkéntelenül átalakított citátumai és a legújabb kiadásból származó passzusok között, amelyeket a kötet szükségtelen precizitással átvesz.

Vizsgáljunk meg néhány bibliai idézetet erre figyelve! 1598 augusztusában szörnyű kór támadja meg Molnár Albertünket, valamilyen iszonyatos kiütés lepi el egész testét, két hétig leveri lábáról, s halálfélelmével küszködve, majd gyógyulást remélve két bibliai idézettel fejezi ki szorongásait. A legdrámaibb szavú ószövetségi nagy szenvedők hangján

¹¹ Ehhez hasonló jelenséggel *Biblia Tigrinaja* glosszáinál is találkozunk, csak egyetlen példát idézzünk! Ezékiel 18. caputjának 23–24. mondatát húzza alá: „Num desidero aut volo mortem impii, dicit Dominus deus? An non magis ut se convertat a viis suis malis & vivat? Et si iustus averterit se a iustitia sua, & fecerit iniquitatem, iuxta omnes abominationes quas fecit impius, fecerit, num is vivet?” (Károlyinál: „Avagy kívánomé én hogy a hitetlen meg hallyon? azt mondgya az Ur Isten: és nem inkább, hogy megtérjen az ő utaitól, és éllyen? Ha pedig elhagyja az igaz az ő igazságától, és czelekeszic álnokságot minden utálatosságocserint mellyeket czelekeszic a hitetlen, nemde él-é?”) Két glosszát ír a margóra: „Intelligitur de hypocritis.”, s idézi a benne fölmerülő zsolttáros párhuzamot: „Psal. 37. v. 24. Justus si ceciderit non colliditque quia Dominus supponit manum.” Emlékezetből idézi a 37. zsolttár szövegét, kissé pontatlanul, s *Károlyi szavait fordítja vissza latinra*, s vetíti könyve margójára: „*Ha el esendic*, meg nem rotatic: mert az Ur tartya őtet az ő kezével . . .” — „*Justus si ceciderit . . .*”. Idézhetné pontosan is a saját Bibliája latin szövegét, csak odább kellene lapoznia, ahol ez áll: „Cum ruit, non corruit, Dominus enim suffulcit manum eius.” Azonban nem ezt teszi, hanem emlékezetében bukkan fel a szöveg, *magyarul gondolkodik*.

szólaltatja meg saját sorsát, Jeremiást és Jóbot idézi: „Jerem.17.Sana me Domine et sanabor, salvum me fac et salvus ero, quoniam laus mea tu es. Job.8.Qui me vulneras et mederis mihi, tu me percutis et manus tuae sanabunt me.”¹² Dézsi Lajos alapkiadásából idéztük a bejegyzést, állítsuk mellé a Magvető kötetének legújabb bibliafordításból származó megfelelőjét Jeremiás könyvéből: „Jeremiás 17. Gyógyíts meg engem Uram, hogy meggyógyuljak, szabadíts meg engem, hogy megszabaduljak, mert te vagy az én dicsekedésem.”¹³ Ugyanez a Molnár Albert által emendált 1608-as hanai kiadásban: „Gyógyíts meg Uram engem, és meggyógyuloc, tarts meg engemet, és megtartatom, mert az én diczéretem té (sic!) vagy.” A régebbiek közül még az 1660-as váradi van a kezem ügyében, de annak szövege is egyezik a hanai editioval, de még a „pápista” Káldi György is kis eltéréssel így teszi át magyarra 1626-os deák nyelvből fordított bibliájában.¹⁴ Bizonyára a magyar szöveg merült föl Szenciben először, s idézte ezt kisebb pontatlansággal lefordítva a *Napló* nyelvén, de adott pillanatban fontosabb volt számára a filológiai precizitásnál az, hogy e sorban mondhatta ki akkori elveszettségét, ridadt várakozását.

Különösen bántó az eltérés a „*laus*” és a „*dicsekedés*” jelentése között. 1621-es kiadású *Dictionarium*ának latin-magyar részében a „*laus*”-nak csak egyetlen jelentését adja: „*Laus–Diczéret*”, ugyanitt a magyar-latin részben a dicséretnek három szinonimáját említi: „*Diczéret: Laus, Collaudatio, Hymnus.*” Mind a latin-magyar, mind a magyar-latin részben a dicsekedésnek egyetlen megfelelőjét említi: „*Dicsekedés: Gloriatio, vide Duczekedés.*”¹⁵ Annak vizsgálata meghaladja illetékes-

¹² Szenczi Molnár Albert *naplója, levelezése, irományai*, 1898. 21.

¹³ Sz. M. A. vál. műv. i. m.: 490–491.

¹⁴ A *Váradi Biblia* szövege: „Gyogyits-meg Uram engem, és meggyógyuloc, tarts-meg engemet, és meg-tartatom, mert az én dicséretem te vagy.” Káldi György fordításában: „Gyógits (Sic!) meg engem Uram, és meg-gyógyulok: szabadíts-meg engem, és meg szabaduloc: mert te vagy az én ditséretem.”

¹⁵ Nemcsak Molnár Albert szótárában szerepel a „*laus*” szó „*dicséret*” jelentéssel, hanem az időben hozzá közel álló szótáriradalomban is ezt látjuk. Az 1598-as bázeli kiadású *Calepinus*ban: „*Laus: . . . Ung. Ditsiret*”, a gyöngyösi latin-magyar szótártöredékben a 16. sz. első felében: „*Alleluya hebraice: Latine laus dej (sic!): Istennek dychrethy.*”, Szikszai Fabricius Balázs 1590-es szójegyzékében: „*Laus, gloria–Dicziret*”, Verancsics Faustus 1595-ös poliglott szókönyvében: „*Laus – dichereth*” Nemcsak Molnár szótárában győződhetünk meg a

ségünket, hogy esetleg a legújabb teológiai szövegkritika indokolja-e a „dicsekedés” alak használatát, azonban Szenci Molnár Albert *Napló*-jának idézeteként – ahol már nem tekinthetjük *csak bibliai szövegnek*, hanem érzelmei által modulált önkifejezési lehetőségnek, alpanyagnak – semmiképpen nem tarthatjuk használatát indokoltnak. Bizonyosan saját sorsára figyelve értelmezi át ugyanitt az egyik tagmondatot: „... salvom me fac et salvus ero...”, szótárában a „*Salvus*” jelentése: „Egeseges, Ep.”, s mi sem volt számára ekkor aktuálisabb, mint szabadulni a betegség kínjaitól: „... tégy engem egészségessé és ép leszek...” Kicsiny eltérés van itt a szent szöveg és saját átírása között, azonban ezáltal válik önnön sorsára szabottá, konkretizálttá Jeremiás könyörgése.

S mindez sajnos elsikkad a Magvető kötetében, mivel a bibliai citátumoknál *nem azt fordítja Szabó András, aműt Naplójába jegyez Molnár Albert*, hanem az egyes locusoknál fölűti a legújabb bibliakiadást, s a megjelölt helyet átűlteti a *Napló* szövegébe. Valószínű, hogy ezzel az eljűrűssel korrigálni vélte a tényleges tartalmi idézeteket, s eljűrűsát pontosításnak szűnta, azonban nem érzékeltte Molnár „pontatlan” citátumainak *ihletettséget*, hitelesítű érzelmi motívumait. Feltehetően feszélyezte a fordítűt vagy a szerkesztűt is az a disszonancia, amely Molnár eredeti latin nyelvű idézetei és a vadonatűj biblia passzusai között van, s úgy akarták feloldani vagy eltakarni a látszólagos ellentmondást, hogy *itt elhagyták* a kötetbűl a latin alapszűveget, s csak a

„Laus-dicséret” jelentésazonosságáról, de megerűsít bennűnket ebben a *Psalterium Ungaricum* átvizsgálása is. *Dávid király zoltáiraiban* Szenci 28 esetben használja a „dicséret” kifejezést, s annak variánsait. A „dicsekedik” ige 11 esetben bukkan elű, ebbűl öt esetben határozottan pejoratív jelentéssel. (kérkedik, hetvenkedik; 10:8, 49:13, 52:1, 2, 64:23–25, 94:9, 12.) Hatszor találkozunk a dicsekedik valamely ragozott alakjával, a „dicsér, dicsűit, dicsűűl” szinonimájaként. (34:5, 56:9–10, 63:47–48, 64:49–50, 72:74–75, 126:5.) A *dicsekedés* szű egyszer sem fordul elű a *Psalteriumban*, de a „Discursus de summo bono” szűvegében sem lelhetűk azt meg. Szinte bizonyosra vehetűk, hogy a pozitív jelentésű „dicséret” helyett szinonimaként *már* nem használja a „dicsekedés” szűt, *utűbbi jelentése Molnár számára már egyértelműen negatív* (hetvenkedés, kérkedés, jűllehet a „dicsekedik” igében még több jelentésárnyalat összegezűdik, illetve várja a késűbbi elkűlűnűlést: dicsér, dicsűit, dicsűűl – másrészt: hetvenkedik, kérkedik). vű. még: *Magyar Nyelvtűrtűneti Szűtár*, Bp. 1890. I. „Dicsekedik, dicsekedés, dicsűit” címszű.

megadott caput és mondatszámozás alapján átvették az új fordítás mondatait mechanikusan, precízen, noha máshol szögletes zárójelben szerepel a latin eredeti is ott, ahol Molnár idézete *megegyezik* nagyjából tartalmilag – s nem hangulatában – a legújabb változat szövegével.¹⁶

Ugyanehhez a betegséghez kapcsolódik egy Jób idézet: „Job.8 Qui me vulneras et mederis mihi, tu me percutis et manus tuae sanabunt me.”¹⁷ A kötetben szereplő fordítás: „Jób 5.: Mert ő megsebez, de be is kötöz, összezúz, de kezei meg is gyógyítanak.” Itt jogos korrekciót látunk, valóban tévesen jelezte Molnár a caput számozását, s idézete az ötödik fejezetből származik a nyolcadik helyett, bizonyítja ez is az idézés tartalmi jellegét, lazaságát, de e mondata is „íhletett pontatlanságú”, s csak sajnálhatjuk a szegényítő pontosítást.

Ugyanez a hanau biblíában: „Jób.5/18.: Mert ő az ki az betegséggel meglátogat, és ő az ki békötözget, ő az ki megsebeséyt, és az kinec kezei meggyógyitanac.”, a váradi biblia is ezt veszi át. Egy-két kisebb eltérés mellett van egy lényegbe vágó különbség Szenci citátuma és a textus között. A mondatban négy Ige szerepel, mind egyes szám harmadik személyű alakban jelentkezik valamennyi bibliai szövegben,¹⁸ de Molnár ezeket második személyűvé alakítja, s ezzel gyökeresen meg is változik az idézet karaktere, hangulata. Megszűnik a grammatikai alakból származó distancia, s a mondat tegező alakú intim könyörgéssé, bensőséges fohásszá válik. S ez nem véletlen, nem írhatjuk csak a feledékenység számlájára, a mondat önkéntelenül fordul tegezőre, hiszen ismerjük az *átalakítást hitelesítő lelkiállapotot*, a betegség sanyargatását, elhagyatottságát.

Az ilyen jellegű átalakítást már sugallta az előtte álló mondat is, a Jeremiás idézet, hiszen az tegező alakú, ez sugárik át a Jób idézetbe; a két mondat összeépül, s egyetlen sodrású könyörgéssé összegeződik. Akár el is hagyhatta volna Molnár a Jób fejezetmegjelölését: „Gyógyíts

¹⁶ Vö.: Sz. M. A vál. műv. i. m.: párhuzamosan szerepel mind a magyar mind a latin szöveg a következő helyeken: 507, 508, 548.

¹⁷ Dézsi: Sz. M. A. . . . i. m.: 21.

¹⁸ A következő főbb protestáns alapkiadványokat tekintettük meg ebből a szempontból: I. Tremellius-Fr. Junius: *Testamenti Veteris Biblia Sacra . . . Hanoviae*, 1618, Fr. Vatablus: *Biblia Sacra, hebraice, graece, et latine . . .* 1587; X. Pagninus: *Biblia Hebraica . . . Antverpia*, 1584; J. Piscator: *Biblia Latina . . . Herbornae*, 1608; *Biblia Germanica ex Hebraeo reddita*, interprete Joanne Piscatore cum ejus notis, Herbornae, 1612; *Biblia Tigurina Latina*, Tiguri, 1543; *Biblia in linguam superioris Germaniae seu Helvetiam conversa juxta Hebraicam & Graecam fidem . . . Tiguri*, 1580.

meg engem Uram és meggyógyulok, tégy engem egészségessé és ép leszek, mert te vagy az én dicséretem . . . (Jób 8.) . . . aki megsebzelt és gyógyítasz, te engem megversz és a kezeid gyógyítanak meg.”

Így együtt szól a mondat a gondviselés isteni mindenhatóságáról, s annak áldó-büntető ambivalenciájáról. A „Qui” beiktatása segíti a két mondat összeépülését, érzelmi-logikai folyamatosságát, a passzív önkifejezés lehetőségére lelt rá Molnár Albert. Jeremiás és Jób médiumként beszéli ki legsajátosabb mondanivalóját, ehhez még nem talál szuverén, önálló formát, de – ha bátortalanul is – ebbe az irányba mutat a bibliai textus részben szabad kezelése, ihletett alakítása. Természetesen ezt még fékezi, gátolja is egyben az „alapanyag” maga, hiszen a filológiai pontosságra való törekvés írta ki a Jób fejezetszámozását a mondathatárra, jóllehet ezzel az önkifejezői szándék lendületét törli meg. Ha embrionálisan is, de hasonló szemlélet moccanását érezzük itt, mint amiről Turóczi-Trostler József ír a zsoltáros önkifejezési formát kutatva: „Zsoltárokat ír, de mostani helyzetében, teológus léte, nem választhat más formát, viszont a zsoltárforma az egyetlen, amely alkalmasnak látszik arra, hogy kifejezhesse benne, mégpedig a vallási tartalomnak sérelme nélkül, költői hajlamát, világi tapasztalatát és lirizmusát.”¹⁹ Költői hajlam, önkifejezési vágy, szükséglet és a teológus filológiai precizitásnak kettőssége tapintható ki előbbi kicsiny, de beszédes exemplumunkból is.

A jelentősége azonban megsokszorozódik, ha abba a fejlődési sorba állítjuk, amelynek csúcspontján a költővé érés, a szuverén önkifejezés beteljesítése, a *Psalterium Ungaricum* áll. Ismerjük alaposan a *Psalterium* keletkezésének hazai és világirodalmi ihletését, irodalom- és eszmétörténeti, biográfikus forrásait,²⁰ Tolnai Gábor fölfedezte a zsoltárfordítóban a *személyi lírikust*.²¹ Azonban fölöttébb izgalmas feladat lenne annak rekonstruálása, hogy a *Psalterium* elkészülte előtti időszakban milyen nyomok árulkodnak e személyi-lirikusi magatartás készülődéséről, alakulásáról?! Nagyon töredékes képet kapnánk így a könyvbejegyzésekből, glosszákból, naplódízetekből, de hiányaival is egy olyan folyamat körvonalát sejtethető, amelyik a személyi-lirikusi magatartás magzatmoccanásait ígéri.²²

¹⁹ Turóczi-Trostler József: *Szenci Molnár Albert Heidelbergben*, in: *Magyar irodalom-világirodalom*, Budapest, 1961, II. 150.

²⁰ Vö.: Turóczi-Trostler: i. m.

²¹ Tolnai Gábor: *Sz. M. A. értékelésének néhány kérdése*, It. 1954/152–162.

²² Valóban meglepő az, hogy milyen teljes költői fegyverzetben lép elénk a *Psalterium Ungaricum* írója, s az tűnik hihetetlennek, hogy

Természetesen nem szeretnénk azt állítani, hogy egy *Naplójába* beépített, ihletett parafrazálású bibliai idézettől egyenes út vezet a zsolttárokhoz, a személyi lírikussá érés folyamatában. Azonban úgy véljük, hogy e parafrazálás kezdeti jele, elemi formája e bontakozó folyamatnak, hiszen tudjuk azt is, hogy hasonló, *Naplójába* épített bibliai citátum *verset inspirál*, a szent szövegből származó idézet katalizátorként működik!!

1599 január elsejéről írja *Naplójában*: „Finita cantione, lectionem 19. Apocalypsis audiui . . . pro vespertina concione audio locum Rom. 13. vers. 12: „Und weil wir solches wissen, nemlich die Zeit, das die Stund da ist” etc. *Post aliquot carmina scripsi de invidiae morsu.*”²³ (Az éneklés után meghallgattam János jelenéseinek könyvéből a 19. fejezetet . . . majd az esti prédikációban a Rómabeliekhez írt levél 13. fejezetéből a 12. verset hallgattam: És mivel mi ezt tudjuk, hogy elérkezett az idő és az óra. *Ezután néhány verset írtam a gyűlölködés mardosásáról.*”) Sajnos nem maradt ránk e néhány vers szövege, azt sem tudjuk milyen nyelven születtek, annyit föltételezhetünk, hogy az olvasott, hallott bibliai élmény volt az inspiráló, azonban éppen azt nem tudhatjuk, hogy esetleg milyen személyes mondanivaló épült rá a bibliás alapra, a személyi lírikus magatartás jelen volt-e megtermékenyítően? Nem valószínű, hogy rutinszerű penzumot kanyarított volna Molnár Albert valamely bibliai témára; a témamegjelölés – a „gyűlölködés mardosásáról” – is inkább személyes átéltséget, ihletettséget sejtet.²⁴

semmilyen előzménye nem lett volna e költővé érésnek. A magyar nyelvű alkalmi rögtönzések vajmi keveset árulnak el erről (*RMKT*: XVII. század 6. 383–384.), de a latin nyelvű verses dedikációk, az „Apoftegmata” és a „Lusus Poetici” sem haladja meg a divatos sablonokat, rutinszerű penzumot. Irodalomtörténetírásunk feladata, hogy tüzetesebben vizsgálja e személyi-lírikusi magatartás formálódását, hiszen jószerivel csak Kovács Sándor Iván közelített ilyen szándékkal a *Psalterium*hoz már idézett írásában.

²³ Dézsi: *Sz. M. A. . . . i. m.*: 23.

²⁴ Talán motíválója, inspirálója volt e két versnek az a depressziós hangulat, amelyről – két héttel korábban – *Naplója* beszámol. Hitelezője zaklatja, anyagi szűkösségében elhagyatottságát érzi, a körülötte lévő bizalmatlanságot és gyűlölködést panaszolja: „. . . idque consilio popularium, qui dicant (ti.: a hitelezőnek) mi nihil certi me (így!) posse ex Ungaria sperare. *O atrocem infidelitatem et invidiam.* . . .” (Dézsi: 22.)

Úgy hisszük, e töredékek, az önkifejezés embrionális formái, értékesebb s fontosabb előzményét adják a személyi lírikus érlelődésének, mint az „Apoftegmata . . .” alkalmi verselményei, vagy egyéb versformára szabott ajánlásai, köszöntői.²⁵

Azonban térjünk vissza a *Napló* bibliás idézeteihez! 1615 december 6-án Johannes Stunius prédikációját hallgatja Oppenheimben: „. . . Jos. Stunius explicuit Michae Cap. 7. ver. 9: „Iram Domini portabo, quoniam peccavi ei, donec causam meam iudicet et faciat iudicium meum, educet me in lucem” etc.”²⁶ Nagy hatással lehetett rá a prédikáció és a textus, mert így folytatja: „Ex hac concione magnam accipi consolationem, brevi fore, ut in lucidiorem locum me provehat Dei patris benignitas.”²⁷ [„. . . Johannes Stunius úr Mikeás könyve 7. fejezetének 9. versszakát magyarázta prédikációjában: . . . (Az Úr haragját hordozom, mert vétkeztem ellene; mindaddig, amíg leperli peremet és meghozza ítéletemet. Kivisz engem a világosságra, meglátom az ő igazságát.)”] Ebből a prédikációból nagy vigasztalást merítettem, és bizonyossá vált, hogy az Atyaisten akarata rövidezen fényesebb helyre emel engem.”]

A kötet itt a *Napló* eredeti latin szövegét idézi, s ezt szögletes zárójelben követi a magyar fordítás, ugyanis itt Szenci bejegyzése és az idézett bibliai hely között nincs zavaró *tartalmi eltérés*, azonban támad más hiányérzetünk, amiért már csak részben marasztalható el a fordító, vagy a szerkesztő.

„. . . donec causam meam iudicet . . .” – olvassuk a *Napló*ban, ugyanez a legújabb verzióban: „. . . mindaddig, amíg leperli peremet . . .” Minden bizonnyal alapos teológiai, összehasonlító szövegkritikai mérlegelés után választotta ezt a nyelvi alakot a fordítói kollektíva, azonban ezt olvasva nosztalgiánk támad, s a régiebb fordításhoz nyúlunk. Hogyan mondja a hanai s vele a váradi biblia? „Az Úr haragját hordozom, mert vétkeztem ő ellene, mind addig mígnem megláttya az én pörömet és igaz törvént téssen énnékem, kiviszen engemet a világosságra, hogy meglássam az ő igazságát.” Igaz ugyan, hogy ez tempózóbb, meg-megáll, a mondat fősodrából kis öblöcskék nyílnak, egy-egy latin szóból két-három szavas szóbokor sarjad (. . . mind addig mígnem megláttya az én pörömet és igaz törvént téssen énnékem . . .), néhány szóra jelző telepszik jótékonyan; mégis olyan ódon veretesség méltósága árad

²⁵ Mindenesetre ezek közelebb vannak az önkifejezés és a személyi lírikusi magatartás *Psalterium Ungaricum*ban jelentkező fokához és formájához, mint az „Apoftegmata” penzumversei.

²⁶ Dézsi: i. m.: 74.

²⁷ Uo.

szavaiból, amiért nem tud bennünket kárpótolni a vadonatúj szabatos, de lélektelen pontossága.

Mily egyszerű *fokozási elv, szemléletesség* érvényesül a 17. századi átdolgozásban, illetve Károlyi alapszövegében: „... *megláttya* az én pörömet, és igaz törvént téssen énnékem.” *Megláttya* – törvént téssen – a szemügyre vétel, a latolgtatás érzékletes, személyi konkrétuságú megjelölésétől a helyesen ítélező bölcsességig vezet a mondat logikája. Az új fordítás bizonyosan a legautentikusabb forrásokból készült, de *itt* úgy tűnik, minden nyelvi lelemény híján: „... leperli peremet és meghozza ítéletemet . . .” Különösen az első két szó „e” magánhangzójának van sivár monotonája, törvényszéki kimért ridegsége, s a „leperli” magyartalan alakja hat riasztóan.

Azonban lemond valami másról is az új verzió. A nyelvi hagyomány évszázadokba kapaszkodó hajszálgyökereinek „kőharapó erejéről.” A régi magyarság nyelvhasználatában a 16. századtól folyamatosan találkozzunk idézetünkhöz hasonló fordulatokkal.²⁸ Molnár Albertnél maradvra is könnyen találunk példát, a XVII. zsoltár 5–6. sorában: „... ítéletet te töled vároc,

Nézd meg igyem, látass törvént . . .” Tulajdonképpen Károlyi Gáspár fordítását emeli be a *Psaltertumba*, a hanai bibliában is ugyanez szerepel. Más, hasonló példára bukkanhatunk a vizsolyi fordítás szövegében: „Szerzé Josaphát bírákat az Wrnac dolgainac ítéletire és az perlődösekne meg latasara.” Mindkét példánkat vizsgálva, talán bizonygatnunk sem kell az érzékletes, képszerű fordulatot, s képes érzékeltetni egyrészt a *körültekintő, bölcsen mérlegelő, igazságosztásra készülőldő szándékot* (Nézd meg igyem, perlődösekne meg latasara, –

²⁸ A *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* (Bp. 1891.) „lát.” címszava gazdag példaanyagot vonultat fel. Innen mutatunk be néhány exemplumot: „Ki egyedül való igaz látó isten vagy.” (Illyefalvi István: *Jephta históriája*, 1597.) „Törvént látá kösztetec.” (Heltai: *Krónika* . . . 1575.) „Az tanúknak wallasyth meg ertven illen teruent lattunk.” (1563-as bírósági ítélet) „Törenen lato emberec.” (Bornemissza: *Prédikációk* . . . 1584.) „Kdet azért találom meg levelem által, hogy Kd. láttassa meg törvénynyel.” (*Magyar Leveles Tár*, 1504–1560.) Találkozunk vele jogi szak kifejezésként is a *Tripartitum* 1639-es fordításánál is: „Törvény szerint lattassek meg valamely dolog . . . Az ajándék vétel pórázon viszi maga után a hamis törvény-látást.” (Verbőczy István: *Magyar decretum*, Fordította: Veres Balázs) „Acháb és Jezabel nem juthatván egyébképen az Nábot szőlejéhez, melyre ásítottak (sic!), törvént láttatának Nábotra.” (Pázmány P: *Vasárnap és innepi prédikációk*, 1636.)

megláttya az én pörömet), másrészt az ítélkezés tényét (láttass törvént, Szerzé Josaphát bírákat az Wrnac dolgainac ítéleteire – igaz törvént téssen). Még a fokozási elv is úgy szerepel Szenci idézeténél, mint a vizsolyi mondatánál: „Nézd meg igyem, láttass törvént – megláttya . . . pörömet . . . törvént téssen”.

Elemezett mondatunk második fele: „. . . és meghozza ítélete-met . . .” – jogi frazeológiájú élettelen szavak; amott: „. . . és igaz törvént téssen énnékem . . .” – szépen zengő ige, s a bírósági akta hangulata helyett az Ur törvényt szabó és ezt bölcsességgel, igazsággal beteljesítő méltósága sugárzik. Az ítélet pozitív tartalmát az új fordítás nem képes kifejezni, a 17. századi pedig azzal, hogy az igaz jelzőt beilleszti, hangulatában előkészíti a következő mondatot, a megkönynyebbitő oldódást ígérő távlatot: „. . . kiviszen engemet a világosságra, hogy meglássam az ő igazságát.”

Nemrégiben Páskándi Géza mondta el aggodalmas gondolatait a legújabb bibliafordítás irodalmi értékéről, nyelvéről, s hosszas töprengésében sok kérdőjelet rajzol meg.²⁹ Páskándi mintegy hatvan szűrőpróbával vetette össze Károlyi s a legújabb fordítás szövegét, s mire jut vizsgálódásai végén? „Elveszett Károli költészete. Károli szövege szépen, méltóságosan tagolt, ünnepélyes, mégis lendületes és szertartásra jól hangolható szófolyamat, míg a másik szaggatott, mindig megtorpanó és száraz . . . végül is azt látjuk, hogy ami alapvetően megrongálódott, az a nyelvi személyesség, a poézis, az ihletettség varázsa.”³⁰ Nem tudjuk, hogy Páskándi hatvan szűrőpróbája között volt-e az általunk idézett néhány példa, nem valószínű. Azonban az bizonyosnak látszik, hogy kisszámú exemplumaink is hasonló tanulságot jelentenek, mint a Páskándi példái, lehet, hogy azok számát szaporítottuk így.

„Ha a nyelvi személyesség, a nyelvi indulat nem nyűgözi le, – úrrá lesz valami eklektikusság.” – aggódik Páskándi. „Lehet-e egy fordítói bizottságnak, (még ha az a legkiválóbb emberek csoportja, amit okunk, s jogunk van biztosra venni) nyelvi egyénisége? Összehangolható-e a kollektív ihletettség? Ha ki-ki lefordítja a maga részét legjobb tudása szerint, – átáramlik-e az egészen valami fluidum, ami a stílusokon is túlmutat? Nyelvi személy, személyiség lehet-e egy bizottság – Károlival egybevetve?”³¹

Újabb példánk tolakodik elő, gyarapítva Páskándi kérdéseit, érveit. Az imént azt tettük szóvá, hogy a legújabb szöveg elpárologatja a

²⁹ Páskándi Géza: *A templom romjainál?* Új Tükör, 1977. márc 16–7.

³⁰ Uo.: 16.

³¹ Uo.

korábbi nyelvi ízeket, az érzékletesen gazdag, képszerű megoldás prózaiba, ihletetlenbe hanyatlók.

1600 december elsején Molnár Albert az akkor tanultakat jegyzi föl *Naplójában*: „... hora 12. dn. Matthaues Martinius post Grammaticam Cleon. Explicuit Proverb. 1. cap. ver. 7. Ebraice: Initium sapientia (sic!) timor Jehovae . . .”³² (Tizenkét órakor Matthaues Martinius ur Cleon. Grammaticaja alapján a Példabeszédek könyve első fejezetének 7. versét fejtette ki: „Initium sapientiae timor Jehovae” (Az Urnak félelme feje az bölcsességnek.) A legújabb bibliafordítás itt még a *váradinál is archaikusabb!* A váradiban ugyanez: „Az Urnac félelme kezdeti a' bölcsességnek . . .”, az 1608-as hanauiban: „Az Urnac félelme feje az bölcsességnek.” Valóban, a „feje a bölcsességnek” hangulatosabb, képszerűbb, ódonabb. Hangulatában illik is – *s ez illik!!* – Molnár *Napló*-jába, csakhogy elűt a legújabb bibliafordítás korábban bemutatott pontosító, modern, költőietlen szemléletétől, s annak a jelenségnek dokumentuma, amelyet Páskándi az egységes nyelvhasználat, stílus hiányának nevezett.

Bizonyára azért is őrizhette meg e mondat zengzetesebb, régies alakját, mivel századok óta aforizmaszerű szállóigeeként ismeretes, s még a legújabb fordításnak is kellett itt igazodnia a sérthetetlen tradícióhoz.

Mi lett volna a megoldás Szenci *Naplójánál*? Az, ha a *Napló* „ihletett pontatlanságú” bibliaidézetei esetében a kötet Szenci Molnár szavait fordította volna a hanauai és oppenheimi bibliakiadás atmoszférájának felhasználásával, a megközelítően pontos citátumok esetében pedig nyugodtan lehetett volna az említett két bibliakiadás valamelyikéhez fordulni. S ez lett volna a méltányos is, hiszen tudjuk, hogy igaza volt Molnár Albertünknek, mikor hanauai editioja előszavában munkájáról így szól: „... én is ez masodic kibocztáshoz . . . nem kezdettem mosdatlan kézzel . . . és mely hívséggel és szorgalmatossággal forgottam abban, tudgya az Isten, es az én lelkem ésmereit . . .”³³ Jogos büszkeséggel írhatta munkásságáról: „... *ki ez nyelvnek nem utolsó ekesgetője vagyoc . . .*”³⁴

Ugyanannak a hatalmas kastélynak, fenséges tplomnak ekesgetője Molnár Albert, melynek monumentális arányait megérezte és fölvázolta a gönci pátriárka. Most mégis, mintha mester és famulusa *annak* a Templomnak a romjainál állana?

IMRE MIHÁLY

³² Dézsi: i. m.: 31.

³³ *Szenci M. A. költői művei*, RMKT. XVII. 6. Bp. 1971. 468.

³⁴ Uo.: 472.